

GEORG SIMMEL ÉS A FORMÁLIS SZOCIOLÓGIA

1

Georg Simmel,* nevét sokan ismerik, és műveiről is sokan olvashattak Magyarországon. Ez részben annak köszönhető, hogy *Az ész trónfosztásában* Lukács György külön részt szentelt neki, részben pedig annak, hogy a csoportlélektani kutatások hazai fellendülésével egyre többen érdeklődnek a csoportelmélet forrásai iránt. Ideje, hogy a Simmelről szóló

* Georg Simmel (1858-1918) berlini polgárcsaládban nevelkedett. A német fővárosban tanult, és már huszónhét éves korában a berlini egyetem magántanára lett. Élete utolsó négy évétől eltekintve – amikor Strasbourgban oktatott – a berlini egyetemen tartott előadásokat. Előbb etikát és történefilozófiát adott elő, majd – részben *A tőkével* való megismerkedés hatására – behatóbban kezdett foglalkozni szociológiával.

Gyakran látogatta Stefan George körét, Max Weberhez bensőséges barátság fűzte, de szorosabban nem tartozott semmilyen tudományos, világnézeti vagy politikai csoportosuláshoz sem.

Fontosabb művei: *Über soziale Differenzierung* (A társadalmi különbözőségről), 1890; *Einleitung in die Moralwissenschaft* (Bevezetés az erkölcsről szóló tudományba), 1892; *Die Probleme der Geschichtsphilosophie* (A történefilozófia problémái), 1892; *Philosophie des Geldes* (A pénz filozófiája), 1900; *Kant*, 1903; *Die Religion* (A vallás), 1906; *Soziologie*, 1908; *Philosophische Kultur* (Filozófiai kultúra), 1911; *Grundlagen der Soziologie* (A szociológia alapkérdései), 1917; *Lebensanschauung* (Életszemlélet), 1918; *Fragmente und Aufsätze* (Töredékek)

kritikák és ismertetések után a magyar olvasó szentől szembe megismerkedhessek a szerzővel.

A válogatás nem képviseli Simmel egész munkásságát. Nem terjedelmi korlátok, hanem olyan válogatási szempontok okozzák ezt, amelyek a legszorosabban összefüggnek életművének aktualitásával és értékeivel. Simmel filozófiai teljesítménye másodvonalbelinek tűnik az újkantianizmus és az életfilozófia legfontosabb gondolkodóinak – ugyancsak vitatott – eredetisége mellett. Erkölcsfilozófiáját, szellem-történeti és ismeretkritikai műveit eltemette a múlt idő, bár ez a temetés is szép külsőségek között folyt, és a szellem-történet, de még egyes egzisztencialisták is saját halottjuknak tekintették. Nekrológ-stílusban úgy folytathatjuk, hogy követői között emléke tovább él, de a válogatás számára éppen az volt a kérdés, hogy miből lett – kegyelettel őrzött vagy szigorúan elutasított – emlék, s mi él befolyásosan tovább. Vajon Simmelt csak Lukács filozófiai fejlődése miatt érdemes megismerni? *{Utam Marxhoz* című tanulmányában és másutt Lukács tanáráként hivatkozott rá, akinek hatására 1907-1911 között egy „felhígított”, „szociológiaiá vá torzított” Marx-képet alakított ki.) A modern szociológiai és szociálpszichológiai antológiák, tankönyvek azt tanúsítják, hogy Simmel műve nem „papírsarkány”, hatása erősödőben van, s főként csoporttanulmányait olvassák egyre többen. Ez azonban máris felveti az életművével kapcsolatos egyik fontos kérdést: társadalomkutatás és elmélet, szociológia és filozófia viszonyát. Simmel írásait nem lehet tárgykörileg pontosan osztályozni. Az olvasó e kötetből meggyőződhet arról, hogy *számára a szociológia nemcsak tárgyat, hanem szemléletet is, nemcsak témaköröket, hanem módszert is jelentett.*

Innen adódik, hogy szociológiáját nemcsak csoporttanulmányából, a *Nagyvárosból* vagy a címek szerint idevágó írásokból kell megismernünk, hanem olyan művekből is (*A pénz filozófiája, A vallás*), amelyeket többnyire „kultur-

filozófiai”-nak neveznek. Ez az elnevezés jól jelöli a szerző törekvését: művei többségében a kor – legtágabb értelemben felfogott – anyagi-szellemi kultúrájának, „objektív szellem”-ének lényegét igyekezett megragadni. Bár Simmelt ma a „mikroszociológia” egyik „founding father”-jének (alapító atyjának) tekintik, őt magát a csoportkérdések is e lényeg megragadásának segédeszközeiként foglalkoztatták. E törekvés – s az ennek megfelelő szemlélet – egységesíti az életmű szociológiai vonulatát, s egyúttal ez mentette át a társadalmi formajegyek elemzésekor tett kiváló megfigyelésekkel együtt a porosnak érzett megállapításokat is. Az olvasó mindehhez csak együtt juthat, s noha a válogatás egyik szempontja az volt, hogy szociológiájának minél értékesebb részeit adja közre, nem kívántuk a lehetetlent: – Simmel gondolkodói énjét úgy megkettőzni, hogy filozófiáját kívül rekezzük.

A szociológia új irányai rendszerint a szociológia tudományának tárgyát is újonnan fogalmazzák meg, s gyakran éppen a tárgymeghatározás révén nyilvánítják ki felfogásuk eredetiségét, reformjuk, – vélt vagy valóságosan-gyökeres újításaik különösségét. Simmel szociológiájával épp ez történt. A tárgymeghatározás során abból indult ki, hogy a múlt század végére a társadalmi lét minden területét lefoglalták az egyes szaktudományok. Ezek után a szociológia számára háromfajta lehetőség adódott. Közülük leggyakrabban azt választották, hogy a társadalomtudományok mindegyikét a szociológiához sorolva – minden különösebb megokolás nélkül – a „social sciences” (társadalomtudományok) terminusát azonosnak tekintették a „sociology”-val. Simmel szerint ez a közönséges szemfényvesztés nem fogadható el, de ugyanígy visszautasítandó az ezzel némiképp elegyedő felfogás is, hogy a szociológia az egyes szaktudományok szintetizálója legyen.

Végül, az sem helyénvaló, ha a szociológia a társadalom-filozófia modern utódjának nevezi magát, mert ilyen módon megint csak új nevet adnak egy már meglevő megismerési fajtának. Vegye tudomásul a szociológia, hogy nem maradt semmiféle tartalmi terület számára, de megmaradtak a formák. Azokat az általános formákat kell vizsgálnia, amelyek hozzátartoznak a társadalmi élet minden különös tartalmához, amelyek nélkül e tartalmak nem fordulhatnak elő, de amelyeket az egyes szaktudományok mégsem mutathatnak fel, mert általános mivoltuk és érvényességük nem a különös tartalmakból, hanem csak a rájuk irányuló sajátos kutatás révén derülhet ki. *Simmel szerint a szociológiának a társadalomtudományok geometriájává kell válnia.* Nem állítja tehát sem azt, hogy a társadalmi formák tartalmatlanok, sem azt, hogy e formákat megismerhetjük a tartalmak nélkül. Programjának alapja egyrészt a társadalmi lét – ő ezt szándékosan társadalmi életnek nevezi – szétválasztása tartalmi és formai mozzanatokra, másrészt az a feltevés, hogy az utóbbiak legáltalánosabb jegyei megismerhetők, és kijelölik egy önálló, sajátos tudomány tárgyát.

A kérdéssel behatóbban foglalkozó tudománytörténészek* egyetértenek abban, hogy ehhez a programhoz maga Simmel sem lehetett igazán következetes. Érveikhez – amik részben Simmel rigorozitására, részben pedig arra vonatkoznak, hogy a társadalmi formák dinamizmusát csak a tartalom történetének nyomon kísérésevel lehet követni – odakívánkozik egy kérdés: *mit jelentenek* a társadalom általános formái Simmel-nél?

Tönnies *Közösség és társadalom* című könyve vagy Durkheim híres műve *A társadalmi munkamegosztásról* előbb

*Lásd Nicholas J. Spykman: *The Social Theory of G. Simmel*, Chicago, 1925; Hans Freyer: *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft*, Leipzig und Berlin, 1930; R. Heberle: *The Sociology of G. Simmel*, in: *An Introduction to the History of Sociology* (Ed. by H. E. Barnes), Chicago and London, 1966.

(a XIX. sz. végén) jelent meg Simmel programadó tanulmányánál, s az eszmetörténeti kérdések iránt érdeklődő olvasó joggal vélhetné azt, hogy e művek témáihoz hasonló kérdésekkel találkozik egy, az általános társadalmi formák megismerését célzó szociológiában. Nem így van. Tönnies vagy Durkheim még *nyíltan ösztársadalmi jelenségekről* írt: mechanikus és organikus szolidaritásról, munkáról, alkalmazkodásról, együttéléstről, közönségről. Simmel nem abban különbözik tőlük, hogy nem foglalkozik ösztársadalmi kérdésekkel, hanem abban, hogy ezeket a kérdéseket radikálisan a csoportélet közegébe sűríti. (1894 után elsősorban csoporttanulmányokat írt, s ma már nyilvánvalóan ezeknek köszönheti népszerűségét.) Igaz, e „sűrítés” következtében a csoportélet terjedelmileg meghatározatlanná válik, de mégis az a látszat keletkezik, hogy a csoporton belül empirikusan megragadhatók a legkülönfélébb ösztársadalmi jelenségek. Ezt a látszatot az a felfogás eredményezi, hogy a csoport nem sajátosan gazdasági, etikai, jogi vagy kulturális egység, hanem az egyének legkülönfélébb interakcióinak tartománya, mintegy székhelye az egyén társadalmi életének. Simmel ezáltal a csoportlélektan egyik alap gondolatát fejezte ki. Rendszertanától idegenkedik a modern szociálpszichológia is,* de ez a felfogása maradandó hatású lett.

Simmel szociálpszichológiai hatástörténetében és csoportfelfogásában az is fontos tényező, hogy *szociológiáját el kívánta választani* nemcsak tartalmi kérdésektől, hanem *értékszempontoktól* is. Egy remélt új tudomány közegének, a – tartalmilag meghatározatlan – interakciók formai homogenitásának biztosítása érdekében történt ez. Ezért nemcsak hagyományosan etikai kérdéseket, hanem történetfilozófiai, világnézeti, közéleti szempontok hagyományosan Szociológiai kérdéseit (például a haladás és reakció kérdését) is kiutasítja.

* Vö. Pataki Ferenc bevezető tanulmányával a *Csoportlélektan* című kötethez, Bp. 1970.

Simmel szociológiája másképp értékmentes mint Weberé. Amíg ez utóbbinál a társadalmi cselekvések tipológiai rendszerint a jelenségek fontos tartalmi alternatíváit sorakoztatják fel, addig Simmel műveiben szüntelenül attól – tartalomtól és értéktől – kell elvonatkoztatnunk, ami valójában jelentőséghez jut és megnyilvánul a formajegyekben. Műveit olvasva analitikus teljesítményei, az összetartozónak vélt jelenségek különbözőségének megmaradása, a magától értetődőnek hitt egységek felbontása ragad magával. Simmel mozgósítja és rendbe szedi tapasztalatainkat, kétkedővé teszi őket mindennapi gondolkodásunk szociális összefüggéseinek rendszerességét illetően. Elemzései gyakran Kolumbusz tojásaként hatnak ránk, de ugyanakkor egyfajta intellektuális elégedetlenséget is érzünk. Mintha az elemzés során születő új, rendszerezett kép világos lenne ugyan, csak éppen kevésbé fontos vagy másfajta célú, mint ahogy feltételeztük, s mintha a tételek illusztrációi és példái – az általuk ígért, de elmaradt következtetések folytán – jelentősebbek lennének maguknál a tételeknél. Mintha egy operaelőadáson magával ragadna bennünket az énekesek hangja, s igazi élményt jelentenének az áriák, a kettősök, a kórusok, csak éppen az egész művet, magát az operát éreznénk jelentéktelennek. Lássuk a példákat!

Az Alá- és fölérendeltség egyik elemzésében Simmel – a korabeli német jog- és igazgatástörténeti szemlélettel élesen szemben állva – fontos társadalomtörténeti szempontok alapján ír az angol parlamenti rendszerről s annak kinevezési hatalmáról. Összehasonlítja ezt a hatalmat az igazságszolgáltatási és közigazgatási funkciók választásos rendjével, és kimutatja, hogy az angol változatban az igazgatáson belüli szakosodásról, az eszközök eszközeinek egyre gyakoribb közbeiktatásáról van szó, ami a munkamegosztásnak a politikai és jogi életbe történő benyomulásával magyarázható. Ez a kitűnő gondolat elindíthatna akár egy általános társadalomontológiai, akár egy összehasonlító politikai-szo-

ciológiai, akár egy történeti folytatást, itt viszont a csoport-folyamatosság egyik közhelyszerű megállapításához szolgál illusztrációként.*

Hasonlóan járunk a csoportszimbólumokkal. Simmel itt is kivételes világossággal elemzi azt, hogy a csoportszimbólumok elvesztésének vagy megsemmisülésének milyen hatásai lehetnek a csoportélet tartósságára (hogyan erősítette a jeruzsálemi szentély elpusztítása a vallási összetartást, hogyan tetőzi be a zászló vagy címer elhódítása az adott csoport felszámolását). Példái a csoportszimbólumok igazi természetének megismerésére sarkallnak. Megtudjuk – s ez sem kevés –, hogy a csoport folyamatosságában milyen szerepük lehet a szimbólumoknak (lásd: *A társadalmi csoport önfenntartása*, 369. l.), mennyire élnek önálló, bár gyakran látszatéleletet a szimbólumok a csoport felett. Azt azonban nem tudjuk meg – pedig az elemzésbe szőtt mélyértelmű gondolattársítások mintha ígérték volna –, hogy mikor igazak a szimbólumok, mikor hamisak, álszimbólumok, s akkor miért és hogyan azok. Nemcsak arra vagyunk kíváncsiak, hogy a csoportszimbólumok hogyan töltik be eleve megszabott feladatukat, hanem arra is, hogy a csoport miért szabott épp ilyen feladatot nekik. Szeretnénk a szimbólumok értelmét is megismerni, de Simmel csak funkcionálásukról tájékoztat. Fellebbezésünkre valószínűleg azt válaszolná, hogy többletigényünkkel forduljunk szaktudóshoz: kutassák az ókortörténészek, hogy miért lehetett a jeruzsálemi szentélyből szimbólum, vagy a kultúrantropológusok azt, hogyan választ totemállatot egy adott törzs; a szociológus viszont elégedjék meg e szimbólumok funkciójának általános formajegyeivel, illetve azok összevetésével. Tudjuk, hogy ezt a

* Annak magyarázatával, hogy az igazgatás területének, jellegének és szerkezetének változásait meghatározó közvetítések milyen módon működnek, Simmel után is adós maradt a tudomány. Először Jürgen Habermas kísérelte meg sikerrel a kérdés megközelítését. Lásd: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című könyvét, Bp. 1971.

választ támasztja alá a társadalomtudományok növekvő differenciálódása, s a tudományos információözhözön következtében beálló helyzetről szóló – gyakorta büszkélkedően megrettentő – beszámolók is. Úgy tűnik, már a tudományos munkavégzés szakszerűségének korlátai is meggátolják igényeink tárgyyszerűen pontos kielégítését. De az úgynevezett „szakszerűségi korlátokra” történő hivatkozások éppoly kevésbé oszthatják el az igényt, mint Simmel teoretikus ellenvetései. Ha ugyanis például a zászlók szimbólumszerepét csak az egyes csoportok által eleve megszabott – és adottnak vélt – funkciók szempontjából tárgyalják, s elmarad maguknak a funkcióknak az elemzése, akkor nem derülhet ki, hogy mennyire és miben *jelentettek mást* a középkori lovagok és a mai futballcsapatok zászlai, akkor nem tudjuk meg, milyen *jelentésváltozások* történtek a római légiók zászlaitól az állami lobogó-jogon és a gyász vagy megadás jelölésén át különböző modern egyesületek színeiig.

Fontos objektivációk jelentésváltozásának bemutatása ösztársadalmi összefüggések tartalmi-formai elemzéséből születhet. Az ilyen elemzések azonban nem elégedhetnek meg a formátípusokhoz alkalmazott, „tisztá” formaosztályokat illusztráló esettörténettel. Simmel maga sem esetekben gondolta el a történelmet, hanem a szellem öröklétének változó, szüntelenül alakot, irányt, eszközt változtató mozgásaként. Ebben a mozgásban folyamatosan jönnek létre, alakulnak át, szűnnek meg objektivációk. Simmel világnézetének, dialektikus-idealista felfogásának ellentmondana az, ha a történelem folyamatát olyan esetekre felosztva képzelné el, amelyek végül nem állnak össze az objektív szellem összmozgásának irányában. A csoporttanulmányokban mégsem tudott megküzdeni ezzel az ellentmondással: történelmi esetek halmazát rendelte egy-egy általános heteronóm forma mellé. Hiába fogják össze az egyes formák (az alá- és fölrendeltség, a csoportmennyiség stb.) az esetek egy részét, azt nem tudják elérni, hogy e részeket a történelem folyamatos-

ságán belül szükségképpen e formákhoz tartozóknak véljük. Ennek viszont maguk a formák látják kárát. Például a csoportegység vagy a viszályok egyes formáit *sem igazi* történelmi folyamatban értelmezzük, hanem úgy, ahogyan összefogják az eseteket: tipológiai osztályokként.

Elégedetlenségünk az elemzésekből születő következtetések formalizmusából és a formális tipológiákból fakad. A „formalizmus” terminusát azonban nem szabad félreérteni. Simmel nem „formalista”, számára a formák még a társadalomról szólnak – nem pedig önmagukról, mint néhány kortárs és több későbbi szerzőnél. Simmel nem metodikai őse korunk formalista – szociológiai, ismeretkritikai, esztétikai – áramlatainak. Hatását más okok magyarázzák. Elsősorban csoporttanulmányai révén *előlegezte* későbbi szociálpszichológiai, politikai-szociológiai vizsgálatok *fogalmi bázisát és általános szemléleti jellegét*. Ezekben a tanulmányokban feltételezte, hogy a csoportos – ma így mondanánk: kiscsoportos – magánélet a szabadság és személyiség igazi színhelye, a közélet viszont már mennyiségi meghatározottságainál fogva is alkalmatlan erre. *A csoport mennyiségi meghatározottsága** című tanulmányában már a modern csoportkutatás technikájára is alkalmazható hipotézisformában fogalmazta meg erről szóló törvényét. A hipotézis két részből áll. Az első összefüggés szerint minél kisebb létszámú a csoport, annál nagyobb valószínűsége van annak, hogy tagjai személyiségüknek egyre több oldalát élik ki benne. A második összefüggés szerint viszont minél sokoldalúbban él a személyiség a csoportban, annál nagyobb valószínűsége van annak, hogy a csoport elutasítja a despotikus vezetést. Vagyis: az osztársadalomban sokkal nagyobb esélyei vannak az egyeduralomnak, mint például a családban. Az összefüggés gondolata nem volt új. Tönnies már idézett művében kimutatta, hogy a „közösség”-jellegű szociális együttesekben

* Lásd *Soziologie* (5. kiadás), Berlin, 1968. 32-100. 1.

másképp megy végbe a tagozódás, mint az – általa mesterségesnek tartott – nem rokonságon és „természetes” együttlétben alapuló társadalmi együttesekben. Simmel ezt a gondolatot fogalmazta csoportformába, s hangolta át empirikus-szociálpszichológiai jellegűvé. Tönniesnél még heterogén társadalmi közegek – életmód, munka, nevelés – *totalitása* fogja össze a tipológiát, Simmelnél már nyílt *szcientista igényt* tapasztalunk az összefüggés illetően felállításában. Más szövegrészek inkább azt tanúsítják, hogy szcientizmusa a filozófiai szándék mögött rejtőzik, vagy azzal él békésen együtt.

Filozófiailag igényesen és követői számára már felesleges bölcséleti környezetben jött létre a neopozitivisták csoportkutatás gondolati előlegezése.

Simmel sohasem végzett empirikus hipotézisei alapján csoportfelméréseket, s halála után sem siettek ezekkel. 1918-tól, forradalmak és ellenforradalmak idején, amikor a proletárdiktatúrák, majd a fasizmus fenyegette a nyugati polgári demokráciát, Simmel formális szociológiája iránt nem támadhatott reális ideológiai igény. A kapitalizmus önvédelmének és gazdasági szerkezete mélyreható átépülésének ebben az időszakában sokkal fontosabbak voltak az értékproblémák, nyíltabbak a konfliktusok, a társadalmi ellentmondásoknak nagyobb felszólító jellegük volt tartalmi tárgyalásra, semhogy Simmelnek konjunktúrája lehetett volna. Az ötvenes években bekövetkező új helyzetnek, a hidegháborúnak, a jóléti konjunktúra-politikanak, a szakszerű manipulációnak kellett eljőnnie ahhoz, hogy – főként az észak-amerikai szociológiában – újra felfedezzék Simmelt. A manipulációs tendenciák lényegéhez tartozik, hogy megkísérlik eltávolítani vagy leplezni az igazi értékkonfliktusokat. Ahol az emberi szükségletek kérdéseiből fogyasztási problémák lettek, ahol a fogyasztásban és az életszínvonalban oldódik *fel és oldódik* meg minden döntő kérdés, ott feladatot vállalhat és kaphat a formális szociológia.

A formális szociológia aktualitásához a *manipuláció gondo-*

lati előlegezése is hozzájárul. Ezt legvilágosabban *A fölé- és alárendeltségről* írott tanulmány tanúsítja. Simmel nemcsak általános társadalmi formának tartotta a hierarchiát, hanem egyúttal nélkülözhetetlen szervezési elvnek is. Elismer- te, hogy az elnyomás nyomasztóan hat az elnyomottakra, akik a szocializmus térhódításával egyre kevésbé akarnak megmaradni ebben a helyzetben, és meglepően „modern” – az általa is becsben tartott humanista hagyományokkal ne- hezen összeegyeztethető – következtetésre jutott: „A fel- adat tehát az, hogy a fölé- és alárendeltség, amennyiben ilyen következményei vannak, továbbra is fennmaradjon, és *ezzel* egyidejűleg megszűnjenek azok a pszichológiai kö- vetkezmények, amelyek miatt elutasítják.” Az ehhez hasonló gondolati előlegezések azonban eléggé ritkán fordulnak elő nála. A neopozitivizmus elsősorban nem ezekhez, hanem a csoporttanulmányainak szemléletéhez folyamodott. Már vá- zolt jellegzetességén kívül ez a szemlélet a következő pon- tokon tartalmazott fontos előlegezéseket. Először is azzal, hogy a *kutatás kereteit és tárgyát megtisztította a néplelekr tani és tömeglélektani értelmezés sallangjaitól*. Simmel ki- vételes élességgel látta és írta le a tömeglélektan torzítását. Megértette, hogy ott „sok szubjektív lelki folyamat egységes külső eredményét egységes lelki *folyamat* következménye- ként értelmezik”, és az eredményként látszó egységesség „a jelenség pszichikai okának előfeltételezett egységében tük- röződik”. Ezért elutasított mindenfajta tömegszellemet vagy kollektív tudatot. A tömeg vagy a nép lehet szociális törté- nések, események szereplője, de a formális szociológia nem a szereplőkkel foglalkozik, nem a történetekre kíváncsi, hanem a helyzetek szabályosságaira. Márpedig Simmel sze- rint a társadalmi élet mindig valamilyen csoporthelyzetben játszódik le.

A következő pont a *csoport* terjedelmi *meghatározatlansá- ga*. Igaz, itt inkább „negatív előlegezésről” van szó. Simmel- nél egyként csoportnak számít a tudóstársaság és az ókori

zsidó nép, az ellenzék és a modern hivatalnoki kar, a középkori német céhek és a polgárcsalád. A modern csoportkutatások természetesen elutasítják ezt a meghatározatlanságot, és a „kiscsoport” terminusával jelentik be igényüket az általános érvényű forma meghatározására. A határozatlan mennyiség jelölése így az interakciók pusztá közvetlenségének kölcsönzi a meghatározottság látszatát. Simmel csoportfogalma után most a kiscsoport vált olyan nem (genus)- fogalomká, amelyik a társadalom minden (termelési, fogyasztási, művelődési, vallási stb.) egyesülési formáját fajfogalomként tartalmazza. Ez ellen nemcsak a dialektikus társadalomelmélet tiltakozik – amelyik a különféle csoportokban is a társadalmi totalitást látja kifejeződni és érvényre, csoportgyakorlatra jutni –, hanem a genetikus szociálpszichológia is: „A csoport meghatározásánál nem folyamodhatunk egy abszolút érvényű absztrakt definícióhoz, fennállását nem vezethetjük vissza formális alapelvekre, és szerkezetét sem lehet egy egyetemesen érvényes sémával megmagyarázni. Akár átmeneti, akár tartós csoportosulásokról legyen szó, minden csoport meghatározott célokat tűz maga elé, s összetétele ezekétől függ.”*

De Simmel tanulmányai azzal is előkészítik a neopozitivistá csoportfelfogást, hogy a „Geselligkeit”, a „társas élet” előtérbe helyezésével lemondanak az igazi közösségi élet, *csoportélet és közösség* közötti minőségi különbség tudományos megismeréséről. A közösségformálódás nem véletlenül hiányzik e válogatás írsaiból.

A közösség ugyanis nem pusztán az interakciók terepe, meghatározásához nem elég a közös normákra, a szerepek eloszlására, az interperszonális kapcsolatok formáira hivatkozni. Amíg a csoport valóságát feltételezhetik ezek megléte alapján, addig a közösség „nem van, hanem születik”. Cooley, s nála sokkal mélyebben és elméletileg feltétlenül színvo-

* Lásd H. Wallon: *Válogatott tanulmányok*, Bp. 1971. 327. 1.

lalasabban éppen Simmel dolgozta ki azt a szemléletet, amelyben értelmetlennek vagy legalábbis tudománytalannak látszik egyén és közösség, közösség és polgári társadalom el-
lentmondása. A közösség értéktartalmától megszabadulva e szemlélet alapján lehetett a csoportkutatás semlegesen szakszerű teendőihez hozzálátni.* Ez a felfogás természetesen nemcsak a közösség világtörténelmi értelmezése vagy annak marxista kidolgozása ellen irányult.** Simmel – és nyomában a „szociotechnika”, amelyik legtöbbször vissza sem nyúl Simmel eredeti kérdésfeltevéséhez – nemcsak egyén és világ, egyén és közösség antagonizmusa, nemcsak az „önmagában felfűjt egyén” előtt kapitulált, hanem a korszakban élő közösségi tendenciák lényegéről sem kívánt tudomást venni. A modern társadalom közösségellenségessége nem azt jelenti, hogy itt az emberek nem élhetnek közösségben, hanem azt, hogy általában a társadalom legerősebb tendenciái ellen kell a közösséget létrehozni. Az ember társadalmi élete sosem teszi eleve lehetetlenné az ember közösségi életét, de a polgári társadalomnak már szabadversenyos korszakában is az eldologiasodás (Simmel ezt nevezi objektív szellemnek) „közössége” szállt szembe a szabad emberi közösségekre irányuló törekvésekkel.

„Úgy tűnik, hogy az emberek minden osztályának, sőt, valószínűleg minden egyénnek az esetében meghatározott mennyiségi viszony áll fenn az individualizálódás és a közösségben való alámerülés ösztöne között” – írja Simmel. (491.1.) A „közösségben való alámerülés” kifejező és Simmelre jellemző képzete műveiben az *individualizmus* felértékelésével járt együtt. Igaz, a közösség megvetéséhez itt az egyéniség

* Lásd Th. Geiger *Gemeinschaft* című lexikonicikkét, melyben 1931-ben azt javasolja, hogy a „közösség” terminust távolítsák el a szociológiából. In: *Handwörterbuch der Soziologie*, Stuttgart, 1931.

** A „közösség” világtörténelmi értelmezéséhez lásd K. Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. Marx-Engels Művei, 46/1. köt., Bp. 1972. 356-375. 1.

autonómiája iránti aggodalom társul, de az aggodás tárgya sem akármilyen individualitás. Simmel 1917 elején, Németország korlátlan tengeralattjáró-háborúja és az orosz forradalom kezdetekor egy tanulmányában (*Az individualizmus*) összehasonlítja az egyéniség germán és román típusát. Az előbbit úgy jellemzi, hogy annak célja önmaga, s mindenfajta kapcsolata a világgal csak e cél, az önmagához való visszaérkezés szempontjából lehet fontos számára. Vele szemben a román – tehát a latin népekre jellemző – egyéniség önmagát a világban való mozgás, a másokkal történt összehasonlítások révén alakítja ki. Ezt az – ugyancsak nem eredeti – karakterizálást szánja alapul az individuális élet tartalmas jellemzéséhez. „Germán módra élni kétségtelenül sokkal veszélyesebb, sötétebb és felelősségteljesebb, mint klasszikus-román módra.” (541. 1.) A felelősség tehát a germán egyéniség legbensőbb ügyévé válik, az individualitás germán fajtája különösképpen alkalmas a felelősségérzetre és a felelősség mélyen tudatos vállalására.

A jellemzés mintha a kanti etika nacionalista értelmezése, de egyúttal tekintélyellenes felfogás is lenne, amelyik az egyéniséget – legalábbis a germán egyéniséget – a saját felelősségéhez való feltétlen joga révén mentesíti nemcsak a tömeg, a közösség, de a nemzet vagy az állam tekintélyének feltétlen elfogadásától is. De pontosan kell értenünk Simmelt: nem az egyéni – interakciókban folyó, másokra vonatkozó – tevékenység az, amire ez a felelősség vonatkozik, hanem a „meggyökerezettség ösztöne”, az „önmagunkkal való egyedüllét s ennek összefüggése a világalappal”. A germán egyéniség nem a világban, hanem a világalappal való kapcsolatában, nem értelmére, hanem a „belső hangok”-ra figyelve, nem személyiségének dinamikája, hanem a meggyökerezettség ösztöne révén alakítja ki önmagát. A román individualitás gyakorlatias racionalitásával germán részről „tettek” állnak szemben, de ezek megint nem immanens és autonóm gyakorlatot, hanem a „világalappal” való kapcsolatot jelentik. Ép-

pen ezt a kapcsolatot kell Simmel szerint megőriznie szubjektív szellemisége ápolásával a germán egyéniségnek.

Ezzel a Nietzschére nagyon emlékeztető jellemzéssel már a századelő német dekadenciájának mélyebb rétegeiben járunk. Simmel nem ígért meglepetéseket, nem szeánszra hívja az olvasót, de a látvány, amivel fogad, a környezet, amit bemutat, mégis csalódást kelt. A világalappal érintkező germánok közül nem az eddák hősei, nem varázskardot emelő lovagok vagy erdei gonoszok várnak ránk műveiben. A wagneri világ helyett itt a századelő ismerős típusai és témái fogadnak : a porosz nagybirtokosok és a nagyvárosi társaság, a szegényügy és a császár, hitbizomány és kartelljog, a hivatalnoki kar és városi cselédnányok. A mélyrétegben egy modern nagyhatalom hétköznapi társadalmának képét találjuk. S a germán régmúlt legendáinak hősei helyett II. Vilmost, Bismarckot, Hindenburgot. Az állam, a hadsereg egyéniségei mellett már ott állnak az acél és az izzógyártás individualitásai, Krupp és Rathenau, az ő környezetükben pedig a nagyváros *szecessziós* pályaudvarai, bérházai, gyárai. Nem lovagi páncélok, hanem modern tankok kísérleti példányai készülnek itt, s a műhelyekben sem címerükkel büszkélkedő, dalaloló kovácmesterek hajolnak az üllő fölé, hanem proletárok kezelik a gépeket. Olyan proletárok, akiknek kevesebb reálbérük és választójoguk van, mint londoni, pittsburghi vagy párizsi társaiknak, de hatalmasabb szociáldemokrata pártjuk és jobb társadalombiztosításuk. Mert Simmel Németországában nemcsak a „gazdasági csodát”, az urbanizálódást, nemcsak a gyarmatosítást és a szlávok, franciák, dánok elleni németesítést kell észrevenni, nemcsak a munkásságnak a nagyarányú tőkés felhalmozás ütemével egyszerre gyorsuló és minden európai szocialistában reményiséget keltő mozgalmára kell felfigyelni. Látni kell azt is, hogy ez a német állam – a hivatalnoki és tisztikaron, az alkalmazottakon kívül – az értelmiséget és a munkásságot is szorosan magához kívánta kötni. Paternalizmusában ön-

magát kiáltotta ki a legmagasabb értéknek, s ez az állam volt hivatva arra, hogy atyai módon irányítsa a nyugat-európai nemzetek versenyében lemaradt Németország iparosítását, közlekedését, urbanizálását. A szabad verseny – amúgy is válságos – mechanizmusa helyett a német állam adott öntudatot polgárságának. Olyant, amilyent az megérdemelt: kizsákmányolhatta a munkásságot – de a kollektív szerződés keretei között –, tiltakozhatott a gabonavámok ellen – de titokban azt várta, hogy neve benne legyen a nemesi címtárban –, végül, de elsősorban – rajonghatott uralkodójáért. Leginkább erre a korszakra és a korszak „germán egyéniségeire” illik Adorno kiváló megállapítása: „Az ön-magáért-valóságot magasztaló nagy német koncepciók mindig készen álltak az állam istenítésére”

Ezt a német államot Simmel nem isteníthette. De nem is vetette meg. Sőt, formális szociológiájának egyik politika-elméleti konstrukciójával szentesítette a félig feudális eredetű, félig úttörően korszerű államhatalmi szerkezetet. Ez a konstrukció is abból indul ki, hogy a társadalmi-politikai életnek elengedhetetlen előfeltétele az alá- és fölérendeltség. Ennek megfelelően a politika szférájában is csak a hierarchia formaosztályai változhatnak, a hierarchikus szerkezet viszont állandó. A politikai hierarchia hatalmi csúcsának képe ezek után így fest: „A volunté generale (közakarat) Rousseau-nál, amelyről azt tanítja, hogy ellenállás nélkül kell engedelmesskednünk neki, teljesen olyan, mint egy abszolút egyed-uralkodó ... A népképviselő tévedhetetlen, sérthetetlen, nem felelős – ennél többet lényegében az uralkodóról sem lehet elmondani. A monarchikus elv éppolyan eleven és teljes a parlamentben, mint egy törvényes király uralma alatt... Az egyeduralom sajátos ereje – mintegy túlélve saját pusztulását, amennyiben még azoknak az alakzatoknak is saját színezetét kölcsönzi, amelyeknek értelme éppen az egyeduralom tagadása – a szociológiai forma önálló életének egyik legjellegzetesebb esete.” (251-252.1). Körülbelül azt jelentette

ez a mondat, hogy II. Vilmos törvényes egyeduralkodója és az amerikai kongresszus egyeduralkodója között nincs döntő különbség. Simmel természetesen nem első, nem is utolsó abban a sorban, melynek tagjai – esetleg merőben eltérő okokból és szándékkal – általános-formális tipológiákkal érvelve szentesítik az egyeduralkodót. Eltekintve most a hamis Rousseau-interpretációtól, ez az idézet azt tanúsítja, hogy a formális szociológia éppenséggel nem értékmentesen írja le az egyik igazán általános társadalmi formát, a hierarchiát. Abban a német birodalomban ahol sem tapasztalt demokratikus polgárság, sem életképes parlament nem létezett, ahol tehát esélytelennek látszott a hatalmi hierarchiával szemben működő polgári ellenzék, ebben az országban csak egyetlen politikai erő, a szocialista munkásmozgalom veszélyeztethette az „alá- és fölérendeltségi” viszonyok meglévő általános rendjét. Mind a sztrájkmozgalmak, mind a Szociáldemokrata Párt parlamenti sikerei arra vallottak, hogy a rend kérdésében igazi politikai erővel kell megmérkőznie a „fölérendelteknek”. Igaz, a forradalom csak 1918-ban tört ki, de a nyílt politikai küzdelem, az osztályharc már régóta tartott. S ebben a harcban nemcsak sztrájkőrök és csendőrök vettek részt. A német császár a szocialistaellenes törvények hatályba lépését követően – a világon elsőként – társadalombiztosítási törvényeket hozatott, és a német állam vállalta a kollektív szerződések védnöki-bírói tisztjét. Egyre több ember napi szükséglete függött állami intézményektől, és úgy tűnt, hogy a biztonságos ellátást mindenki az államnak köszönheti. Az állami szociálpolitika önvédelmi eszköz volt, de hatásosnak bizonyult mind a pénzügyi konjunktúra-politikája érdekében, mind a szocialista mozgalom megosztására. Sok kortársával ellentétben Simmel nem áltatta magát azzal, hogy a szociálpolitikában államszocialista tendenciák működnek, a társadalombiztosítás és a jövedelmi adó pedig döntő biztosítéka az osztálybékének. Megszüntethetetlennek nyilvánította a politikai egyeduralkodó önálló szo-

ciológiai formáját, s a parlamenti egyeduralom *polgári ügyére* hivatkozva felmentette az egyéniséget attól, hogy a *német állam egyeduralmi ügyével* kapcsolatban felelősséget érezzen.

3

Simmel szemléletét rendszerint joggal minősítik „szociológiai”-nak. Mégis, e szemlélet jellemzéséhez nem elég a formális szociológia programjára és a program csoportlélektani kidolgozásaira utalni. Simmel számára a szaktudományos eredmény rendszerint nem a kutatás végállomása volt. Írásaiban nem „a szociológiai szemlélet”-tel, hanem ennek egyik legmélyebben átgondolt, és épp ezért gyakran nehezen követhető, talányos változásával ismerkedünk meg. Olvaszuk el egyik mondatát: „Vele kapcsolatban nem a lét vagy nem-lét kérdése merül fel, hiszen ő maga egyszerre lét és nem-lét, állandóan a múlt és jövő választójánál találjuk, s amikor feladata magaslatán áll, a jelen olyan erőteljes érzésével tölt el bennünket, mint kevés más jelenség.” (485.1.) Mi lehet ez? A klasszikus filozófiában jártas olvasónak ilyen fogalmak juthatnak eszébe: álom és ébrenlét, a tett, az emlék, talán a hegeli „kifejlés” (werden). Simmel azonban a divatról ír. Ha újraolvassuk az idézett mondatot, kiderül, tényleg jellemzi a divatot, csak éppen szokatlan, hogy általános ontológiai kategóriák egy ennyire hétköznapi és profán jelenségre utalnak. A modern szociológiai kézikönyvek idevágó részei vagy a divatról szóló terjedelmes irodalom rendszerint „tartózkodik” ilyen kategóriák használatától, s a Simmelre történő utalásokban is sűrűn találni elnéző lekezelést a „filozofálgató” részekkel szemben. Simmel – szociológus és szociálpszichológus utódainak többségével szemben – nem akart megelégedni a jelenségekről szóló partikuláris tapasztalatok leírásával. Számára az egyes témák többet jelentettek annál, mint ami az adott tárgy – a divat, a viszály, a nagyváros – megnyilvánulásaiból közvetlenül

vagy a vélemények közvetítésén át megragadható. A csoporttanulmányokat megszakítva látott hozzá *A pénz filozófiájának* megírásához, s a mű előszavában* számot ad becsúgyáról: „Az egész könyv értelme és célja az, hogy a gazdasági események felszínétől útmutatót húzzon minden emberinek a végső értékei és jelentőségei felé.” Ebben a célban a klasszikus gondolkodás – a dolgoknak végső értékekre történő vonatkoztatása –, a humanista örökség fonódik össze a tudományos szándékkal, amelynek forrása viszont a marxizmus gazdaságtannal való megismerkedés. 1894-ben jelent meg *A tőke* III. kötete, s ugyanabban az évben tette közzé Simmel *A szociológia problémáját*. Az értéktörvény és főleg a profitráta marxizmus felfogása körül keletkezett viták csakhamar Simmelt is eltérítették a csoporttanulmányoktól. Úgy látta, Marxnak igaza volt abban, hogy a modern társadalom legfontosabb létformája a gazdaság. Ő tehát a pénz elemzésével kívánta a gazdasági élet fonálát meghúzni a végső értékek felé. Módszertanilag ez a következő feladatot jelentette számára: „olyan törzset építeni a történelmi materializmus alá, amelyik egyrészt magyarázó értéket biztosít a gazdasági élet beszámításának a szellemi élet okozói közé, másrészt biztosítja azt, hogy éppen ezeket a gazdasági formákat mélyebb értékelések és törekvések, pszichológiai és metafizikai előfeltevések eredményeinek ismerik el”.** Vagyis Simmel úgy kíván eleget tenni a klasszikus filozófia megismerés-eszményének, hogy – a marxizmus közgazdaságtanra hivatkozva – a gazdasági determinizmust pszichológiai-metafizikai szempontokkal alapozza meg. Simmelnél még nem Marx és Kant világnézeti, módszertani összekapcsolásáról van szó – ahogyan azt később az ausztromarxizmusban főként Max Adler kísérelte meg. Összekapcsolás helyett itt egy új szemléleti szándék születésének lehetünk

* Lásd *Philosophie des Geldes*, Leipzig, 1907. VIII. 1.

** Ugyanott.

tanúi. Simmel a gazdaság létformájának marxi elemzését – a „szociológiai értelemben felfogott” Marxot – a modern társadalom valamennyi fontos életformáját érintő szellemi előfeltételek működésének, össztársadalmi hatásának bemutatására kívánja felhasználni. E szándék nyomán jön létre az a „szociológiai szemlélet”, amelyik egyénítette műveit a kozmak társadalomtudományi és filozófiai áramlatain belül.

E bevezetés célja nem az áramlatok tudománytörténeti feltérképezése, de Simmel szövegeinek, rejtett vitáinak és tudományelméleti utalásainak megértése, szemléletének megismerése érdekében mégis szükséges kitérni erre. A német szociológusok túlnyomó többsége gazdaság- és társadalomtörténettel, jelenkori gazdasági kérdésekkel, szociálpolitikai problémákkal foglalkozott. Legfontosabb csoportosulásuk a nemzetgazdaságtan úgynevezett „második történeti iskolájához” tartozott. Az iskola alapítója és vezetője Gustav Schmoller eredetileg a következő célokat tűzte maga és követői, Kari Bücher, Lujo Brentano, G. F. Knapp, Werner Sombart, majd Max Weber és mások elé:

- szakítsanak a közgazdaságtan addigi egyoldalú elméleti jellegével és dolgozzanak ki gyakorlati szempontokat, főként a szociálpolitika számára;

- ne a gazdaságtan hagyományos teoretikus kérdéseivel (gazdasági törvények, érték, járadék, vagyon stb.) foglalkozzanak, hanem a gazdasági jelenségek történetét vizsgálják, és végezzék el a gazdasági rendszerek, a munkamegosztás, a forgalom, a pénz helyes értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges történeti anyag összegyűjtését;

- ne elégedjenek meg a gazdasági jelenségek magyarázatával, ne csak a gazdaságra figyeljenek, hanem vonják be vizsgálataikba a gazdasággal összefüggő összes tényleges társadalmi körülményt. (E legutóbbi módszertani törekvés miatt kezdték őket a „szociológiai iskola” vagy „szociológiai irányzat” tagjainak nevezni!)

E célok nagy része megvalósult. Schmoller a munkamegosztásról, Bücher a gazdaság kiterjedésének fokozatairól, Sombart a modern kapitalizmus létrejöttéről és elterjedéséről írt monográfiát, s Weber nagy művében, a *Gazdaság és társadalomban* is e törekvés – persze kimagaslóan legértékesebb – dokumentumát kell látni. Ami gyakorlati működésüket illeti, a „Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Egyesület”-ben évente rendeztek vitákat aktuális gazdasági-politikai kérdésekről (telepítés, külpolitika, vámügyek stb.). Többségük elvetette a gazdasági liberalizmust, s helyette protekcionista külkereskedelmet, progresszív jövedelemadó és „erkölcsös szociálpolitikát” kívánt. Felfogásukat szolid tudományos elemzésekkel támasztották alá, de sosem titkolták, hogy tudományukat a nemzet szolgálatába kívánják állítani. Ezt a fiatal Weber fogalmazta meg leghatározottabban, nevezetes freiburgi székfoglalójában*: a nemzetek közötti kiélezett gazdasági harc közepette gyermekmesébe illik egy, az egész emberiség javára irányuló gazdaságtudomány; a gazdaság nemzetközileg érvényes összefüggései, a tudomány rendszertani és módszertani egyetemessége szerint nem feledtethetik a kutatóval, hogy minden értékítéletének nemzeti szempontokon kell alapulnia. Weber később megváltoztatta véleményét, s ebben döntő szerepe lehetett a felismerésnek: a szociológiai iskola hiába kínálta fel a nemzetnek szolgálatait, azokat egy antidemokratikus állam fogadta el vagy utasította vissza – attól függően, hogy mennyire volt szüksége rájuk. A szociológiai iskola törekvése és Simmel felfogása tehát *megegyezett* abban, hogy a klasszikus gazdaságtan mind rendszerében, mind módszereiben elavult, s abban is, hogy a történelmi materializmus-sal és Marx internacionalista gazdaságtanával egy új, „szociológiai szemléletű” tudományt kell szembe helyezni. De

* Lásd *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik* in: Max Weber: *Gesammelte politische Schriften*, Tübingen, 1958. 11. és k. l.

amíg a *szociológiai iskola* ezt nemzeti alapokra kívánta állítani, és tudományát gyakorlati reformokra szánta, addig *Simmel* kívül maradt az iskolán, távol volt vitáiktól, és kételkedett nemzeti szellemük és hatásuk értékeiben. *A pénz filozófiája* nem a birodalmi nemzet, nem is a germán individualitás, hanem „minden emberinek a legvégső értékei” felé kíván útmutatót húzni.

Szemlélete – a szerző módszertani törekvéseinek megfelelően – gazdaság-pszichológiai. *Simmel* sorra veszi a társadalmi élet mindazon területeit, amelyek a pénzgazdálkodás fejlődése során előtérbe kerültek, s megkísérli felvillantani a gazdasági összefüggések eldologiasodott megjelenése mögött a számára fontos „emberi problémákat”. Ez a szemlélet különös ábrázolást eredményez: *benne a gazdaság olyan álcának tűnik*, ami különböző' életcélokat rejt magában. Művének első része a pénz lényegét és funkcióit „általános életviszonyokból” bontakoztatja ki, s ezen életviszonyok maguk is lecsapódásai generalizált életérzéseknek; a második rész viszont a kölcsönhatás fordítottját, a pénzfunkciók hatását mutatja be az életérzések – s nyomukban az életviszonyok – megváltoztatására. Ily módon annak érdekében, hogy a pénz fétisjellegét feloldja, és a fetiszáló mechanizmus emberi viszonyait leírassa, hogy a kifejlett pénzgazdálkodás totális hatásáról számot adhasson, *Simmel* – nem lélekkel, hanem – *életérzéssel tölti meg a gazdasági kategóriákat*.

Simmel szemléletének jellemzésekor általában kiemelik kantianizmusának, világnézeti, ismeretelméleti felfogásának pozitivistá tendenciáit. *Simmelt* szoros szálak fűzték az újkantianizmushoz, és *A pénz filozófiája* hitelesen tanúskodik erről. De egyrészt abban különbözik elődeitől és kortársaitól – *Diltheytől*, *Rickertől*, *Schelertől* -, hogy nemcsak ismeretkritikai, etikai, történetfilozófiai, hanem szociológiai, szociálpszichológiai, tehát szaktudományos próbát kívánt tenni, hogy igazolja szemléletének világnézeti megalapozását. (Láttuk, 4) hogy az igazolás nem szaktudományos, hanem a sa-

ját maga által megszabott anyagon történt, és *A pénz filozófiája* nem is került bele a gazdaságtudomány áramába. Csoporttanulmányait viszont felfedezték, és ezek – bár kiszigerelt módon – a negyvenes évektől beleolvadtak a csoportkutatásba. A világnézeti megalapozás helyességének próbája – igaz, kerülőúton, nem a simmeli szándék szerint, de azzal nem is ellentétes módon – bevált.) Az újkantianizmuson belüli eredetiségének másik forrása az életfilozófia. Főként Nietzsche hatására fejlesztette ki kultúrfilozófiájának tragikus tónusát – s tette ezt úgy, hogy közben „jó lelkiismeretet, világnézeti komfortot” nyújtott a kultúra tragédiájához. Lukács hallatlanul kifejező jellemzése szerint, „... a relativizmus és szkepszis simmeli árnyalata valami újat visz bele a német filozófiai tudatba: az önelégült cinizmust”.* (Válogatásunkban főként *A pénz filozófiájának* részletei tanúskodnak erről. A „*kultúra tragikumának élvezése*” valóban Simmel „újítása”, ezt még egyáltalán nem vagy alig találjuk akár Nietzschénél, akár Franz Kafkánál – azoknál tehát, akik leghatásosabban fejezték ki ezt a tragikumot.)

Simmel szkepszise és relativizmusa azon emberi értékek (a haladás, az emberi szabadság, az élet értelmessége) ellen irányult, amelyeket a klasszikus művészet és filozófia ábrázolt és fogalmazott meg, s amelyekre mintha *A pénz filozófiájának* idézett bevezetésében maga Simmel utalt volna. De nemcsak ezekről az értékekről van szó, hanem a tudományról, a tudomány érvényességéről és befolyásáról is. Simmel szívesen állított fel aforisztikus egyenleteket arról, hogy az emberi tudás minden adott időpontban egyforma arányban tartalmazza az igazságokat és a tévedéseket. A gazdaság metafizikai-pszichológiai megalapozásának és a szociológiai tanulmányok *világnézeti alapvetésének szándéka* tehát – bármennyire felette áll a közvetlen tapasztalat empirikus végérvényességét magasztaló neopozitivizmusnak – *együttjárt e*

* Lásd *Az ész trónfosztása*, Bp. 1956. 357. 1.

szándék cinikus lejárásával és a társadalomtudományok érvényességének kétségbevonásával.

De vajon nem érdemelte meg a korabeli polgári társadalomtudomány – például a környezetében működő szociológiai iskola – Simmel cinizmusát? Úgy tűnhet – s esetleg *Az ész trónfosztásának* idevágó gondolatai is igazolhatják a feltevést -, hogy a szociológiai iskola éppúgy elmarasztható a tudomány teljes vulgarizálásában, mint Simmel a vulgáris tudomány – igaz „önelégült cinizmussal” kísért és eléggé következtelen – elutasításában. Szögezzük le: a szociológiai iskola létrehozott igazi tudományos teljesítményeket is. (A legfontosabbak között elég itt utalni Max Weber vallásszociológiai kutatásaira.) Igaz, a német szociológusoknál gyakran tetten érhető a lapos világnézet és a legjobbknál is kiütöző teoretikus dilettantizmus, de szaktudományos teljesítményeiket nem lehet kizárólag a koncepciók elméleti színvonalával mérni. Simmel tehát egy eleven, de korlátolt-, szakszerű-, de elméletileg színvonalatlan, eklektikus tudományt tagadott meg. De ezt a megtagadást *sem* szabad túlbecsülni: *A pénz filozófiájában* és másutt elfogadta a szaktudósok kutatásait, és írásai sem olyan idegenek a „szociológiai iskolá”-tól, mint programszerű megnyilatkozásai után hinnénk.

Nem csoportkutató, de nem is a végső kérdéseken meditáló filozófus vár e kötet olvasójára. Olyan szerzőt ismerünk meg, aki bármiről ír – legyen az pszichológiai, gazdasági, etikai vagy esztétikai kérdés -, azt valamiképp szociológiai közegben kívánja megragadni. A titokról Freudnak alaposabb, fontosabb mondandója volt, a nagyvárost a chicagói iskola tárgyszerűbben elemezte, a pénz funkcióit Knapp, a finánciókét Hilferding összehasonlíthatatlanul jobban írta le. De Simmel nem a szándékos lelki rejtegetés mechanizmusáról, nem a település-szerkezetről, nem tiszta gazdasági folyamatokról ír, hanem mindezeket a témákat a társadalmasodás, a *társas élet* („Geselligkeit”) szempontjából tekinti át. Ezeket a szempontokat nem tudta – nem is lehetett –

homogén közeghez kötni, hiszen a szempont maga elegyítette a társadalmi élet heterogén tartalmait és formáit. De amikor a társadalom megismerését felemás módon vállalják a szaktudományok, amikor elhomályosul, bizonytalanná válik a homogén közegek értelme, jelentősége és ezek tartalmának kölcsönös összefüggése egységes társadalomképpé, akkor szükségképpen előtérbe kerül és az ossztársadalom megismerését sejteti a heterogén közegekben mozgó eklektikus szemlélet. Simmel szociológiai szemlélete ilyen közegben mozog, a „lényeg megismerését” sejtetve – miközben a szerző siet megtagadni ezt, és leszögezni kételyeit a társadalmi lét tudományos megismerésének eszközeivel szemben. S ha mégis érdekesnek találjuk írásait, arról nemcsak ő tehet. A modern polgári szociológia legértékesebb teljesítményei is heterogén közeget ragadnak meg, és korunk társadalomtudományi helyzete sem különbözik annyira Simmelétől, hogy az utóbbiról régmúltban beszélhetnénk. A formális szociológia még kortársunk maradt, és rajtunk múlik, hogyan válaszolunk kérdéseire.

Somlai Péter